

вести ділове життя або бути споглядальником чужого, — вона вирішить сама. Це високе право по-справжньому вільної особистості.

5. Співвідношення колективного й індивідуального у вихованні. «І» чи «або»?

Стверджуючи егоцентрований принцип виховання, тобто цінність розвиненого, незалежного, сильного «Я» в дитині, ми не можемо пройти повз проблеми співвідношення колективного й індивідуального.

Навчаючи умінню жити в злагоді з оточуючими, чи не забували ми про вміння не менш, а може, й більш важливе, а саме: уміння *жити в злагоді з самим собою!* Чи однозначно добре «ставити інтереси колективу вище за свої власні»? Чи завжди колектив має рацію? Чи завжди громадська думка захищає кожного члена суспільства, особливо найслабкішого? Нарешті, чи можна назвати справжніми колективами ті класні групи, які ми мали і маємо скрізь у школі?

Не можна заперечувати благотворного впливу колективу на розвиток і становлення особистості людини. Сім'я, ясельна група, шкільний клас, художня студія, спортивна секція — все це різні форми колективного життя, в якому здійснюється природна соціалізація дитини. Дитина, яка виховувалася в умовах сугубо «домашнього виховання», неминуче матиме проблеми з комунікацією в дорослому житті. Найцінніше, що пішло з вітчизняної школи із загибеллю «комуністичних організацій», — це не пишні ритуали, не приваблива ідеологія, не прості, а тому зрозумілі навіть дитині моральні заповіді, а саме відладжена, звична і ніби природна цілісна система навчання дитини способом поведінки в колективі, в живій взаємодії з іншими.

У той самий час уміння жити в колективі, зважати на думку оточуючих не є вищим ступенем соціального розвитку людини. Навчитися «бути, як всі» означає лише першу фазу процесу соціалізації. Справжнє становлення особистості можливе лише тоді, коли вихованець освоїть мистецтво *жити в колективі, але при цьому залишатися самим собою, індивідуальним, органічним, незалежним!*

На прикладі своїх товаришів вивчивши, освоївши весь репертуар можливих моделей поведінки, він знаходить здатність робити вибір із них, адекватний його природі, психіці, задаткам і схильностям, і цей вибір буде

успішним. А далі можлива власна життєтворчість. Мистецтво «не стати, як усі», очевидно, набагато складніше і тому важче. Воно потребує усвідомленої, цілеспрямованої власної роботи над собою.

І ось тут і потрібна допомога вихователя у вигляді «індивідуальної роботи», яка складається, як мінімум, із двох частин: теоретичної і практичної. Теоретична полягає в інформуванні дитини про «влаштування» психіки людини взагалі і діагностуванні особливостей особистості вихованця, що формується, зокрема: її природного потенціалу, «достоїнств» і «вад», щоб кожен міг створити для себе якийсь ідеальний образ поведінки в соціумі. Тобто вихованець на шкільній лаві має якомога повніше взнати себе, щоб знайти себе.

Практична робота педагога полягає в тому, щоб по можливості створити дитині такі умови в класі (у школі), щоб вона могла *спробувати себе у справі*, у вибраній ролі, в привабливій масці і досягти *успіху*. При невдачі — навчитися вмінню конструктивної рефлексії. Це допоможе їй повірити в себе, розвинути волю, ініціативність, відповідальність, відчуття власної гідності. Річ у тому, що, зупинившись на стадії «бути, як усі», вихованець рано набуває недитячої мудрості «не висовуватися», «батою обуху не переб'єш», «я — невдаха» і привчається ховатися за спину оточуючих.

Не кожній дитині під силу витримати тиск громадської думки, силу колективної вимоги.

При цьому треба усвідомлювати, що принцип «виховання в колективі і через колектив» на практиці легко міг трансформуватися в принцип «виховання для колективу».

Сьогодні маємо завдання поставити справу виховання так, щоб **лідером став кожний**. Принаймні для самого себе. Щоб кожна дитина, ставши дорослою, була здатна вирішувати сама свої життєві проблеми. І якщо їй удасться навчитися вирішувати свої проблеми, то буде набагато легше вирішувати проблеми державні.

Який механізм виникнення інтересу, а пізніше і повага до іншого?

Ми поважаємо іншого за те, чого немає в нас. Така несхожість є в кожному, бо він інший. Тому кожний може бути цікавим і користуватися повагою. Але цю «особливість» треба розвинути. Для цього потрібно бути поруч якомога довше. А це вже під силу педагогу. Ніякий вихователь не зможе примусити поважати однокласника, але організувати в класі якусь справу, щоб зібрати всіх разом, йому завжди під силу. Таким чином, збирати вихованців потрібно

не для того, щоб стерти відмінності, а для того, щоб їх підкреслити, показати всім і захопитися. Ось головна мета всіх колективних виховних заходів.

Таким чином, сьогодні перед педагогами постало завдання навчитися працювати з окремим учнем, з неповторною *індивідуальністю*. Вирішенню цього завдання, власне, присвячена ця брошура.

6. Шкільний період розвитку. Підлітковий вік

Кожний віковий період важливий для людини. Але психологи і педагоги одностайні в тому, що підлітковий вік є особливим для становлення особистості. Від того, як подолається підліткова криза, які психічні новоутворення набуде в цей період підліток, багато в чому залежатимуть характер, способи самореалізації — словом, подальша доля дорослої людини.

Якщо цей процес припадає на час навчання в школі, на шкільного вихователя лягає відповідальність допомогти дитині благополучно подолати «важкий вік», дати можливість (умови) розгорнутися в її особистості необхідним потенціям, перешкодити виникненню деструктивних надбань і внутрішніх бар'єрів.

Які ж особливості підліткового віку? Що має знати шкільний вихователь, щоб виконати своє призначення? Як я вже говорив, генеральна лінія розвитку індивіда — стати сильною, незалежною, компетентною, успішною, щасливою особистістю. Дитина слабка, залежна потребує допомоги зовні. Ставши дорослою, людина бере свою долю у власні руки. Вона здатна відповідати за себе нині і проектувати майбутнє, самостійно вибирати собі діяльність, роботу, професію, друзів, супутників життя, соратників по роботі.

Але підліток — це людина, яка вже не є дитиною, але ще і не доросла. Це людина «на межі», «у стадії переходу». Але вона пристрасно *схотіла* бути дорослою, «великою». Вільною, незалежною, сильною.

У педагогічній літературі звичайно вказується на соціальну (зовнішню) невідповідність реального становища підлітка з його дорослими прагненнями: він не може займатися дорослою діяльністю, є залежним економічно. Він має виконувати роль дитини — школяра, підкорятися старшим. Погодьтеся, навіть цілком зрілі хлопці і дівчата за шкільною партою для оточуючих — все одно діти. І вони відчувають **ставлення** до себе відповідно до свого положення. На жаль, така тенденція збережеться в майбутньому. Сучасна цивілізація, технічний прогрес примушують молодих людей

учитися все більше і довше. Отже, хвороба і лихо перехідного віку будуть із часом тільки загострюватися? Бунт проти свого безправ'я буде все більш нещадним?

У підлітковому віці відбувається найважливіша для людини перебудова самосвідомості: розрив дитячого уявлення про себе як єдності «Я — реального» і «Я — ідеального». Виникає третє «Я — оцінює, переживає». Виникає здатність дивитися на себе зі сторони, порівнювати, оцінювати, переживати за самого себе. Можливо, можна сказати: народжується совість людини. З плоского, одновимірного виникає об'ємний внутрішній світ дорослого. Він стає головною інстанцією буття індивіда. Раніше він був «повторний»: дитина переживала не свої власні проблеми, а чужі: засмучується мати — і, дивлячись на неї, плаче син.

У підлітка з'явилася можливість саморозвитку, самовдосконалення, самовиховання. Він уже не бездумно наслідує оточуючих, а починає порівнювати, аналізувати, планувати, ставити внутрішні цілі, прагнути їх. З'явилася можливість оволодіння власною поведінкою, здатність вольової саморегуляції. А отже — відповідальність перед собою. Виникає «самозвеличання», суб'єктність. Відбувається друге народження людини. Людини з власним ЕГО.

Коли виникло нове, власне життя, стало необхідно перевірити ще раз усі старі, «чужі» правила життя, яким людина слідувала раніше. Підліток усе піддає сумніву, сперечається з будь-якого приводу. Це експериментатор: знає, що так чинити не можна, але робить, щоб перевірити істинність того, чого його раніше вчили дорослі. Перевірити на власному досвіді. Чужий досвід нічому не вчить. Поводиться підліток часом різко, агресивно. Причому трапляється так: чим ласкавішою, слухнянішою була дитина в дитинстві, тим жорсткіше, деспотичніше вона поводить з батьками, ставши підлітком. Немов мститься їм за колишню слабкість. «Не розуміємо, що з сином трапилося, — дивуються бідні батько і мати, — ніби підмінили його».

Але все, на жаль, природно і тому нормально. Чим твердіше він поводить, тим твердіше будуть його власні правила життя, тим твердіше буде характер. Підліток невдовзі стане «великим», і він створює собі майбутні принципи. Мудра, передбачлива природа готує його до дорослого життя! Вона обжене час і наші уявлення про наших дітей. Інакше буде лихо. Адже якщо дорослі проблеми звальються на непідготовлену, незрілу психіку (рання вагітність, смерть батьків, війна або голод), дитина вмить перетвориться на юного старого. Чому? Вона не стала господарем обставин, не піднеслася